

Begrip

MOSLIMS

CHRISTENEN

Nr. 93

ISLAM EN BERICHTGEVING

Ten geleide ,

Op radio en T.V., in boek en pers wordt de islam nog al te dikwijls in een negatieve sfeer getrokken . Zo werden tijdens het T.V. programma van de Evangelische Omroep d.d. 11.1.89 "Het zwaard van de islam" de volgende uitspraken geciteerd: "Islam is één van de grootste gevaren voor Israël en de wereld".

(I.Bleeker). "Islam is anti-goddelijk". "600 jaar na de kruistochten voert de islam opnieuw strijd met het westen".

Niet alleen wordt de islam als bedreigend voorgesteld, ook zijn er nog steeds incorrecte termen zoals "Mohammedaans" i.p.v. islamitisch te horen op radio en t.v. en te lezen in bladen en boeken cf. bijv. "moskee" in Kramer's Woordenboek. Hoe objectief zijn Nederland, West-Europa en de Verenigde Staten van N. Amerika als het gaat om berichtgeving over de islam ?

Drs. C.Nicolay schetst hoe in Heerenveen berichtgeving over de adzaan een bepaalde beeldvorming over de islam kan bevestigen of wijzigen.

Drs.G. Speelman laat E.Said aan het woord in zijn "Covering Islam".

Drs. J.Slomp laat zien hoe Nederlandse, Engelse en Franse bladen spreken over de islam. Tevens informeert hij over een aantal Duitse bladen, onderzocht door J. Esser op hun islam-presentatie.

Bij de gebruikelijke rubrieken kunt u op twee manieren kennis maken met nobelprijswinnaar Nagieb Mahfoez: allereerst via de bespreking van zijn boek "De moskee in de steeg", ten tweede dank zij een nog niet in het Nederlands verschenen passage uit "Het paradijs der kinderen". Wij zijn zowel Mahfoez als Ds J.Uitentuis, de vertaler, dankbaar voor hun toestemming om deze levendige dialoog tussen vader en kind over christendom en islam te publiceren.

Namens de redactie,

P. Reesink.

No. 93. januari/februari 1989
abonn. (5 nrs per jaar) f 20.--
Losse nummers f 4,50, incl. porto
giro 4300211 t.n.v.
Cura Migratorum - Begrip

"Begrip"
Luybenstraat 17
5211 BR Den Bosch
Tel: 073 - 14 51 59.

BEELDVORMING EN BERICHTGEVING

DE GEBEDSOPROEP IN HEERENVEEN

"IS DIT NU ALLES?" "BUUR VREEST OVERLAST"

Twee krantekoppen die een heel verschillende sfeer uitademen. Bij de ene valt het blijkbaar wel mee en bij de andere zijn mensen bang voor iets vervalends. De ene geeft een gevoel van opluchting en de ander van vrees. De krantekoppen staan in twee verschillende kranten. Tussen de verschijningsdatum ervan zit twee dagen verschil, omdat de ene een dagelijkse en de ander een weekkrant is. Ze gaan echter over precies dezelfde gebeurtenis: de islamitische gebedsoproep, de "adzaan" (Begrip 86) in Heerenveen. In beide artikelen wordt over dezelfde mensen gesproken, de burens die rond de islamitische gebedsruimte wonen. Overheerst bij hen nu vrees of opluchting? De lezers van beide kranten zullen hier een totaal verschillend beeld van krijgen.

VERZOEK TOT GEBEDSOPROEP

Sinds 1981 heeft de "Turks-Marokkaanse Islamitische Vereniging Heerenveen" in deze plaats een eigen gebedsruimte. De eerste vier jaar huren zij een houten barak van de gemeente. Daarna verhuizen zij naar een stenen gebouw, waarvoor geen huur wordt betaald en de vereniging zelf voor de onderhouds- en energiekosten staat. Mei 1987 ontvangt de gemeente Heerenveen een verzoek van de Islamitische Vereniging, om met behulp van een geluidsversterker een gebedsoproep te mogen laten horen. Dit verzoek past in de wet van godsdienstvrijheid die onze grondwet kent. Ook het principe vrijheid van meningsuiting bevat de ruimte voor zo'n oproep. Blijft over het uitgangspunt van de geluidshinder. Omdat dit het klokkeluiden van christelijke kerken niet verhindert, lijken de wegen vrij voor een islamitische gebedsoproep.

(GEBEDSOPROEP EN) CHRISTELIJKE TRADITIE

In een gesprek met de gemeente geeft de Islamitische Vereniging aan dat ze rekening willen houden met de omwonenden van hun gebedsruimte. De onderlinge verhouding verloopt prettig en goed, dit wil-

len ze graag zo houden. Ook spreken de islamieten hun begrip uit voor de eeuwenlange christelijke traditie die Nederland kent. Nederlanders zullen aan dit nieuwe geluid moeten wennen. Vanuit deze visie wil de Vereniging één keer per dag de Adzaan laten horen, in plaats van de voorgeschreven vijf keer. Daar vrijdag de islamitische "zondag" is, zal op deze dag een tweede oproep te horen zijn. Omdat rond de gebedsruimte veel niet-islamieten wonen, hoeft de gebedsoproep niet zo luid te klinken als in Turkije en Marokko het geval is. De adzaan betekent voor de islamieten hetzelfde in hun geloofsbeleving, als het luiden van kerkklokken dat christenen oproept tot een dienst. Ook wordt het gevoel van er echt bij horen beleefd, in het opnemen van de adzaan in de andere samenlevingsgeluiden van Heerenveen. In wederzijds overleg komen de volgende afspraken op papier:

- de gebedsoproep vindt één keer per dag plaats tussen 17.00 en 19.00 uur, vrijdags een tweede oproep tussen 12.00 en 14.00 uur.
- de oproep duur maximaal 3 minuten.
- de geluidsterkte bedraagt maximaal 50 decibel, dit is een rijkweidte van 100 meter.
- omwonenden worden hierover vooraf schriftelijk door de gemeente geïnformeerd, daarnaast is er een gesprek met de directeuren van de scholen weerszijden van de gebedsruimte waarbij ook leden van de islamitische vereniging aanwezig zijn.
- er wordt eerst een tijdelijke toestemming van drie maanden gegeven, zodat alle betrokkenen kunnen bekijken hoe het nu gaat.

ONRUST EN ARGWAAN

De eerste proefperiode begint echter in de zomervakantie. Door financiële en praktische redenen begint de oproep niet op de vastgestelde datum. De vereniging heeft niet voldoende geld beschikbaar voor aanschaf van de geluidsapparatuur en de aandacht van de islamieten is nu meer gericht op de reis naar ouders en familie, dan op de gebedsoproep in Heerenveen. Van hun uit gezien heel begrijpelijk, voor omwonenden heel verwarrend.

Komt er nu wel of geen gebedsoproep?

Argwaan en onrust steken de kop op. Veertien omwonenden klimmen in de pen en schrijven, op grond van de arob-procedure, een protestbrief naar de gemeente. Straks is de proefperiode voorbij, weten ze niet wat hen boven het hoofd hangt, en wordt vast een definitieve toestemming verleend. Je hoort en leest ten slotte de vreemdste dingen; is de strekking van het protest.

Na de zomervakantie roept de arob-kommissie de omwonenden op voor een bijeenkomst, waarbij ook het bestuur van de Islamitische Vereniging en de gemeente aanwezig zijn. Tijdens deze bijeenkomst blijkt dat de berichtgeving in de krant en op televisie meer invloed op mensen uitoefent, dan de brief van de gemeente. In de gemeentebrief staat de tijdsduur, geluidssterkte en frequentie van de gebedsoproep aangegeven. Desniettemin worden o.a. de volgende vragen gesteld:

- * Horen en zien vergaat je bij een gebedsoproep. Via de televisie is dit gehoord. Gaat het hier straks ook zo?
- * Een oproep duurt net zo lang als een kerkdienst. Dat kan toch niet elke dag een uurlang duren?
- * Straks wordt iedereen gedwongen naar de islam te luisteren. Beantwoordt dit niet aan het beeld op televisie en in de kranten?
- * Je ziet en leest veel over oorlog en islam. Weet de gemeente wel waar ze mee bezig is?

Krantenartikelen worden als bewijsmateriaal getoond en gebruikt om de eigen gedachten te onderstrepen. De vragen worden gesteld door gewone vriendelijke mensen, die oprecht ongerust zijn en zich bedreigd voelen door dit onbekende waarover zo verontrustende zaken te lezen en te zien zijn.

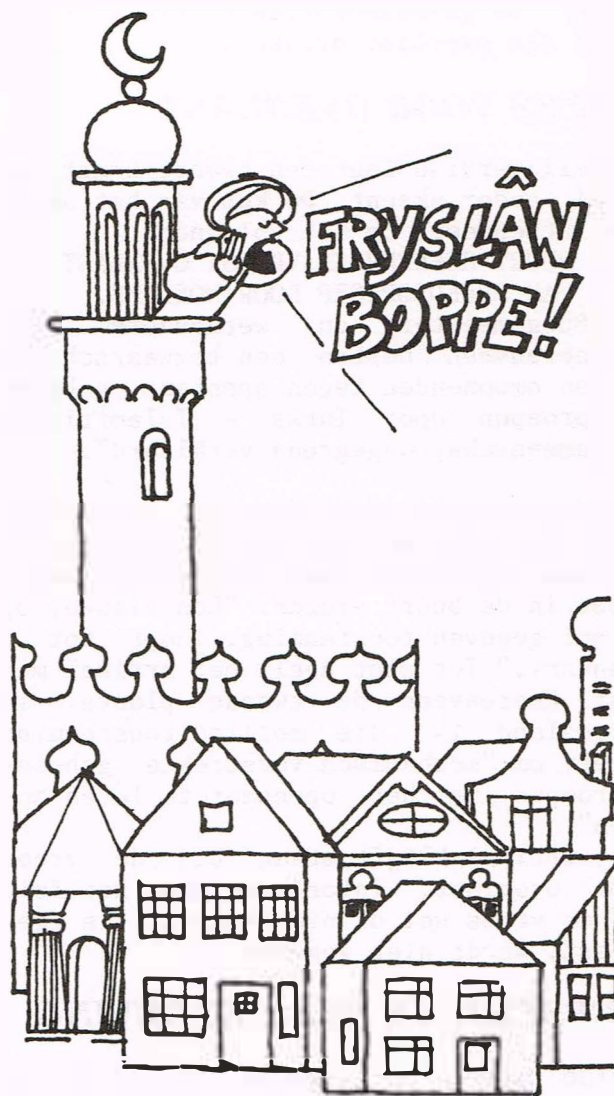
ONBEKEND MAAKT ONBEMIND

De islamieten reageren vriendelijk, rustig en begrijpend op de vele vragen. Dit maakt indruk op de omwonenden. De gemeente wijst de mensen op de democratische rechten en vrijheden die ons land kent. Waarden die ons toch dierbaar zijn. Zo gaandeweg verandert de aanvallende en veroordelende sfeer in meer rust en vriendelijkheid tussen de aanwezigen. Uit eigen beweging trekken de meeste omwonenden hun klacht in. Met wederzijdse instemming wordt een tweede proefperiode voorgesteld. Alle aanwezigen onderstrepen de konclu-

sie die wordt getrokken: "Onbekend maakt onbemind", zeker als meermalen op verontrustende wijze wordt geschreven over dat onbekende, als televisiebeelden islamitisch geweld tonen. Dit is medebepalend voor de onrust en angst die bij dit onbekende de kop op heeft gestoken.

OPLUCHTING

De tweede proefperiode gaat 1 oktober in. Drie weken later schrijven twee kranten een artikel over precies dezelfde situatie. De kop van het ene artikel is als volgt:



Buurtbewoonster over gebedsoproep moslims,
 "WE MOESTEN IN DE TUIN GAAN STAAN OM HET TE HOREN EN DACHTEN: IS DAT NU ALLES?" Dit zegt een van de verontruste buurtbewoners die op 8 juli bij de gemeente Heerenveen schriftelijk

aan de bel hadden getrokken, toen ze hoorden dat de turks - marokkaanse islamitische gemeenschap van plan was haar leden middels luidsprekers tot gebed op te roepen".

Verder vertelt dezelfde buurtbewoonster in het artikel:

"Als de gebedsoproepen niet luider zijn dan afgelopen zondag, dan maken wij er geen enkel probleem van." Een andere buurtbewoner zegt: "Op deze wijze hebben wij geen moeite met de gebedsoproepen. Het is beslist niet zo dat wij problemen willen hebben met de moskeebezoekers". Bewoners die dus opgelucht reageren. Ze merken dat hun onrust en angst ongegrond zijn. De gebedsoproepen worden door hen niet als overlast ervaren.

VREES VOOR OVERLAST

Tegelijkertijd legt een tweede krant een heel ander aksent. De kop van het artikel attendeert op het volgende:

BUURT HEERENVEEN VREEST OVERLAST VAN GEBEDSOPROEP DOOR MOSLIMS.

"Burgemeester en wethouders van Heerenveen hebben een bezwaarschrift van omwonenden tegen openbare gebedsoproepen door Turks - Islamitische gemeenschap ongegrond verklaard".

Verder wordt verteld dat de omwonenden van de gebedsruimte een bezwaarschrift hebben ingediend, omdat zij geluidsoverlast in de buurt vrezen. "Een nieuwe, op proef gegeven toestemming, loopt tot 1 januari." Tot slot deelt het artikel mee dat Heerenveen de tweede plaats in Friesland is, die moslims toestemming geeft om "mechanisch verstrekte gebedsoproepen in het openbaar te laten horen".

Het artikel blijft staan bij de vrees tot overlast. Informatie over het feit of de vrees wel of niet terecht is geweest, wordt niet gegeven.

VERSCHIL IN BERICHTGEVING

Beide artikelen leveren bij de lezers verschillende reacties op. Bij het eerste artikel kunnen mensen, al dan niet verbaasd, konstateren dat het blijkbaar wel mee valt. De persoonlijke ontmoeting met islamieten en het beluisteren van de gebedsoproep heeft de burens ervan overtuigd dat ze rustig verder kunnen leven. Hun ongerustheid voor overlast is weggenomen. Deze berichtgeving vormt een

positief tegenwicht op de vaak gehoorde angst voor de islam. Hier geen overheersing, dwang of agressie, maar wel vriendelijke mensen voor wie hun geloof net zo kostbaar is als voor bijvoorbeeld een christen.

Het andere artikel blijft bij de vrees voor overlast staan. Overlast die veroorzaakt wordt door een gebedsoproep van moslims. Dit artikel bevestigt het vooroordeel dat de islam overlast veroorzaakt. Overlast betekent letterlijk, te veel last, te lastig, al met al geen goede zaak voor anderen. Die anderen zijn zij die geen islamiet zijn. Een belastend oordeel, wat een beschuldiging in zich draagt. Moslims, mensen dus, zijn veroorzakers van overlast, zij zijn er dus schuldig aan. "Zie je wel, de islam veroorzaakt onrust", deze gedachte zal bij lezers opborrelen. De volgende gedachtenstap is: "Hoed u voor moslims" of "De islam is vrij agressief, kijk maar naar de onrust die het oproept".

"Vrees voor overlast door moslims", een krantekop waarbij het vooroordeel wordt bevestigd dat de islam een gevaar is voor onze samenleving.

BEELDVORMING EN BERICHTGEVING

Bij de media gaat het om nieuws en dat is vaak oorlog en geweld. We lezen over aanslagen van islamitische groeperingen in b.v. Iran en over islamitische politieke leiders. Op de televisie zien we hetzelfde nieuws; er worden beelden getoond van moslims in actie. De berichtgeving is vaak onze eerste "nadere" kennismaking met de Islam geweest. Een kennismaking waarbij de vriendelijke en vreedzame islamiet niet aan bod komt. Vanuit deze berichtgeving vormden wij onze eerste beelden. Beelden die niet altijd even mensbetrokken en vriendelijk waren. Eerder afstandelijk, waarbij de mens buiten beschouwing blijft, met daarnaast een toch vrij agressief en bedreigend beeld van dat vreemde geloof. Als op zulke beelden het nieuws komt liggen van moslims die vrees voor onrust veroorzaken, dan bevestigt dit het negatieve beeld. Een berichtgeving echter in de sfeer van, "is dat nu alles; het valt best mee", brengt een breuk in de negatieve sfeer.

Dit nieuws schept ruimte voor andere gedachten, nodigt uit tot een positieve wijze van denken. Een positieve instelling, die de basis vormt voor de bereid-

heid om nieuwe onbekende dingen te aksepteren. In dit geval de voor Nederlanders nieuwe islamitische gebedsoproep.

AANPASSING EN INTEGRATIE

De situatie in Heerenveen laat zien op welke wijze aanpassing en integratie van elkaar afhankelijk zijn, en door elkaar kunnen worden bepaald.

De islamieten zijn bereid tot aanpassing. Ze houden rekening met de christelijke traditie die in Nederland heerst. Niet vijf, maar één gebedsoproep per dag en veel zachter dan in hun eigen islamitische land. Door deze bereidheid tot aanpassen is integratie in het maatschappelijk gebeuren mogelijk. Integratie betekent: samenvoegen tot een samenhangend geheel. In dit geval een samenhangend geheel tussen de Heerenveense leefstructuur en de islamitische gebedsoproep. En na aanpassing neemt die leefstructuur dit nieuwe geluid op. Een geluid dat eerst ongewoon is, maar later net zo gewoon en vanzelfsprekend zal worden als de al bestaande geluiden van andere geloven. Omdat mensen merken dat er rekening met hen wordt gehouden zijn ze bereid dit nieuwe geluid te aksepteren. Het wordt als redelijk herkend, als er in alle redelijkheid plaats is voor het proces van gewend raken aan dit nieuwe wat dagelijks te horen is.

In een samenleving is veel mogelijk als mensen voelen dat er rekening met hen wordt gehouden en respect is voor hun waarden en normen. Dit geldt voor de oorspronkelijke nieuwe bewoners van een plaats. Mensen hoeven niet gelijk te worden, maar willen wel in gelijke mate respect en akseptatie van hun geloof, hun normen en waarden, hun mens zijn. Het is vreselijk jammer als de berichtgeving van de media dit proces van aanpassing en integratie in de weg staat. Mensen worden hier dan de dupe van, vooral zij die "nieuwkomers" zijn in ons land.

DE MACHT VAN DE TAAL

De macht van de taal is vaak veel groter dan we voor mogelijk houden. Dit is niet alleen zo in de media, maar ook in de persoonlijke ontmoeting met anderen. We kennen de uitdrukking "van de tongriem gesneden zijn" en "een vlotte babbel hebben". Een gesprek kan "een steekspel met woorden" zijn. Met woorden

kunnen we iemand "mond dood maken", "met woorden slaan" of "de mond snoeren". We kunnen "een beeld over iemand of iets ophangen" en verdraaien wat er is gezegd". Er zijn veel leuke en minder leuke "woordspelletjes" te bedenken.

De franse filosoof Foucault heeft zich verdiept in het proces van macht en de invloed van taal daarbij. Hij komt tot de uitspraak: "Taal is macht"; met taal kan men iemand maken of breken, verheffen of neerhalen, doen groeien of kleineren, belonen of slaan."De taal prikkelt, veroorzaakt en produceert macht", aldus Foucault;" zij is niet enkel oog en oor. Zij maakt dat men handelt en spreekt of onhandelbaar en sprakeloos wordt". (zie: M.Foucault: "De macht en de norm", in Recht en kritiek", 1979; oorspr. "Le pouvoir et la norme")

De duitse professor Habermas spreekt dan ook over een taaldaad. Geen toevallige daad, maar een daad van gekozen woorden, in een bepaalde situatie, en doelgericht. Een doel waar men zich minder of meer bewust van kan zijn. Spreken is een daad, waar keuzen aan vooraf gaan. Keuzen die het proces van taal beïnvloeden. (zie: J.Habermas: "Theorie und Praxis", Frankfurt, 1971).

EEN BEWUSTE WOORDKEUS

Woorden kunnen we mondeling of schriftelijk gebruiken. Aan het gebruik ervan gaan keuzen vooraf. Keuzen waarvan we ons bewust kunnen worden.

Hoe kiezen we woorden en hoe gebruiken we taal?

Doen we dit op een positieve of negatieve wijze; hoe komt dat op de ander over? Gebruiken we woorden om de waarheid te zoeken of om vooroordelen te bevestigen? Is ons doel om samen met de ander te spreken, of alleen tegen en over iemand te spreken? Willen we begrijpelijk spreken of moet de ander het maar snappen?

En nu hebben we nog niet bedacht wat het betekent voor iemand die een andere moedertaal heeft. Iemand die moet zoeken naar de juiste nederlandse woorden, die daardoor minder bedreven is in de vlotte nederlandse babbelen.

Iemand die daardoor in een dubbel kwetsbare positie zit: ten eerste door het steeds weer van binnen moeten vertalen wat er gesproken wordt en gezegd moet worden, ten tweede door de plaats die zo iemand nog in zoveel situaties moet verwerven binnen onze gewoonten, tradities en regels.

Bij het lezen, schrijven en bespreken van artikelen over de islam en islamieten, zal iedere keer weer beseft moeten worden dat de wijze waarop we het doen, bepalend kan zijn voor de beeldvorming van anderen.

Corry Nicolay - theologe en
- beleidsmedewerkster
Cultureel Minderheden
bij de gemeente Heeren-
veen.

EDWARD SAID'S "COVERING ISLAM"

In het laatste decennium wordt de term 'de islam' steeds meer gebruikt in de media in verband met politieke ontwikkelingen in allerlei moslim (en niet moslim) landen.

'De islam' schijnt een politieke factor van belang te zijn, of het nu gaat over de Arabische landen of over Iran, Afghanistan, Pakistan of Indonesië.

Vaak echter blijkt het de zaak eerder te vertroebelen dan te verhelderen, als 'de islam' wordt gebruikt als verklaringsfactor.

Als een Amerikaanse journalist een bepaald gebruik of een bepaalde groep mensen 'islamitisch' noemt, schijnt hij vaak te bedoelen:

duister, middeleeuws, niet in normale menselijke termen te verklaren, fanatiek.

'De islam' schijnt voor een westers publiek een woord met een bepaalde negatieve lading te zijn. Welke negatieve lading precies?

En hoe is dat zo gekomen?

ISLAM "VERSLAAN"

Deze vragen vormen de kern van het boek van Edward Said 'Covering islam'.

Said is een Palestijn, die al jarenlang in Amerika woont en werkt.

Hoewel hij eigenlijk professor in de Engelse literatuur is, is hij vooral bekend geworden door een eerder boek 'Orientalism', waarin beschreven wordt vanuit welke vooroordelen en belangen westerse geleerden het Oosten hebben beschreven.

Zowel 'Orientalism' als 'Covering islam' zijn polemische boeken en ze hebben beide dan ook aanleiding gegeven tot

felle reaties in kringen van Arabisten, islamologen en Midden - Oosten - experts.

Dat is geen wonder: volgens Said zijn dergelijke deskundigen lang niet zo objectief als ze zelf beweren. Het is dan ook niet zonder reden, dat hij zijn boek de titel 'Covering islam' meegaf. In die titel zit iets dubbelzinnigs. Enerzijds kun je als journalist een bepaald veld 'coveren', d.w.z.: beschrijven wat er in het veld aan de hand is.

Anderzijds betekent het engelse werkwoord '(to) cover' ook nog 'bedekken'. Said hanteert het woord in beide betekenissen. De islam is zowel een onderwerp, dat de laatste jaren uitvoerig in de pers beschreven wordt, als iets dat juist door al die beschrijvingen steeds meer duister, steeds meer 'bedekt' wordt. 'De islam verslaan' zou in het Nederlands een vergelijkbare dubbelzinnigheid opleveren.

Said begint met de eenvoudige constatering, dat de meeste mensen niet simpel de dingen om hen heen waarnemen, maar dat ze door hun opvoeding, het onderwijs dat ze genoten hebben, de cultuur waarin ze leven, bepaalde interpretaties van de wereld om hen heen ontvangen, die als het ware vorgebakken zijn. We leven als mensen altijd in 2e hands werelden. Nog zonder dat we ooit een leeuw hebben gezien of in Afrika zijn geweest, stellen we ons bij de woorden 'leeuw' en 'Afrika' al van alles voor.

Dat geldt zeker ook voor een woord als 'islam'.

Hoe wordt het interpretatiekader van de gemiddelde Amerikaan opgebouwd, als het gaat over 'islam'?

INVLOEDEN

Verschillende factoren spelen daarbij een rol:

- om te beginnen de klassieke oriëntalistiek, de mening van deskundigen en geleerden over de islam. Ook de geleerde opinie, stelt de schrijver, is niet objectief. In zijn eerdere boek, 'Orientalism' heeft hij aangetoond, dat veel oriëntalistiek politiek gekleurd was en is:

wetenschappers toverden een islamitisch Midden-Oosten tevoorschijn, dat romantisch en ondoorgrondelijk was en (vooral) dat erop wachtte overheerst en bevoogd te worden door het dynamische, moderne Westen.

- Ook de 'Amerikaanse belangen in het Midden Oosten' spelen natuurlijk een rol bij de beeldvorming over de islam. Hierover zegt Said:

'Men overdrijft maar een klein beetje als men stelt, dat moslims en Arabieren vooral beschreven, bediscussieerd en begrepen worden, hetzij als olieleveranciers, hetzij als potentiële terroristen'.

- Een derde factor zijn de ongeschreven regels die bepalen wat nieuws is (en dus geplaatst wordt in kranten en aan de orde komt op het t.v.-journaal) en wat niet.

Daarbij speelt ook een rol hoe men de eigen cultuur ziet.

Amerikanen zien zichzelf graag als pioniers, die gebroken hebben met oude tradities. Daarom staan ze eerder sympathiek tegenover groepen en samenlevingen waaruit een pioniersgeest spreekt (Israël b.v.) dan groepen en samenlevingen, die de waarde van tradities benadrukken (Saoedi-Arabië b.v.).

- Tenslotte is natuurlijk ook van invloed wat er in de moslim wereld zelf gebeurt. Sommige moslimgroepen wekken zelf de indruk, dat het in de islam inderdaad gaat om een krampachtig vasthouden aan verouderde tradities of om simplistische anti-westerse slogans.

Juist die groepen komen vaak aan het woord in de westerse media.

MEERDERE NIVEAUS

Als telkens weer blijkt, hoezeer het idee dat Amerikanen hebben van 'de is-

lam' voorgebakken is, heeft het dan überhaupt nog wel zin om zo'n label als 'de islam' te gebruiken?

Natuurlijk wel, zegt Said. Op een bepaald niveau kunnen woorden als 'islam' en 'moslim' ook neutrale termen zijn, zoals b.v. in de uitspraak van 'Khomeiny is een moslim'.

Maar men moet er zich bij gebruik van het woord islam bewust van zijn dat 'de islam' een complex geheel is. De bekende islamoloog Maxime Rodinson noemt tenminste 3 niveaus van interpretatie:

- dat van de Koran en de overleveringen (soenna);
- de interpretatie van die islamitische traditie door latere geleerden, filosofen etc.;
- dat van de uitwerking van die leer en interpretatie in huidige en vroegere moslim samenlevingen.

UITTOCHT

Het is voor Said een punt van zorg, dat ook moslims zelf vaak al te simplistisch hun interpretatie van de islam gelijkstellen met 'de islam'.

Zo geven ze voeding aan westerse vooroordelen, als zou 'islam' een star, monolythisch blok zijn.

Met instemming citeert hij daarom ook de Iraanse filosoof Ali Shariati, die de hidjra (uittocht) van de profeet Mohammed uit Mekka ziet als een metafoor voor het menselijk bestaan. Mens-zijn is 'een keus, een worsteling, een constante wording. De mens is een eindeloze uittocht, een uittocht binnen in zichzelf, van klei tot God;

hij is een migrant in zijn eigen ziel'

Volgens denkers als Shariati is de islam juist een dynamische, zich ontwikkelende religie bij uitstek.

Helaas blijven dergelijke visies van moslims in het Westen vaak onbekend.

DOOD VAN EEN PRINSES

Aan de hand van een aantal voorbeelden laat Said vervolgens uitvoerig zien, hoe de westerse visie op de islam doorwerkt bij het verslaan van gebeurtenissen in het Midden-Oosten.

Hij haalt daarbij vooral Amerikaanse voorbeelden aan.

Eerst beschrijft hij de Saoedische protesten tegen de uitzending van de film 'De dood van een prinses'. Deze gedramatiseerde documentaire gaat over de stening van een Saoedische prinses en

haar minnaar wegens overspel. In de uitvoerige discussie rond deze film werden, aldus Said, maar zelden vragen gesteld als:

- hoe komt het dat juist dit onderwerp wordt gekozen voor een film, in aanmerking genomen dat dit waarschijnlijk het enige is dat veel Amerikanen zullen zien van het huidige Saoedi-Arabië?
- waarom krijgt een westers t.v.-publiek bijna altijd weergaven van de islam door niet-moslims te zien?

Overigens heeft Said ook kritiek op de pogingen van de Saoedische autoriteiten om de uitzending te voorkomen. Evenmin kan hij waardering opbrengen voor moslims, die ontkennen dat de gebeurtenissen in de documentaire op waarheid berusten. 'De dood van een prinses' geeft zeker een deel van de complexe islamitische werkelijkheid weer. Maar waarom wordt juist dit deel uitgekozen voor een film, die wereldwijd wordt uitgezonden?

GIJZELING

Veel uitgebreider wordt vervolgens ingegaan op de gijzelingscrisis in de Amerikaanse ambassade in Teheran.

Zelden is een gebeurtenis zo uitvoerig gevolgd door de Amerikaanse media. Gedurende de crisis gaven de t.v.-stations samen 1 miljoen dollar per dag uit aan nieuwsgaring.

Ongeveer 300 journalisten zaten in een aantal hotels in Teheran. Overigens kende het overgrote deel van de journalisten geen Perzisch, en waren ze nog nooit eerder in Iran geweest. Voor hun nieuws waren ze afhankelijk van een veel kleinere groep tolken en informanten.

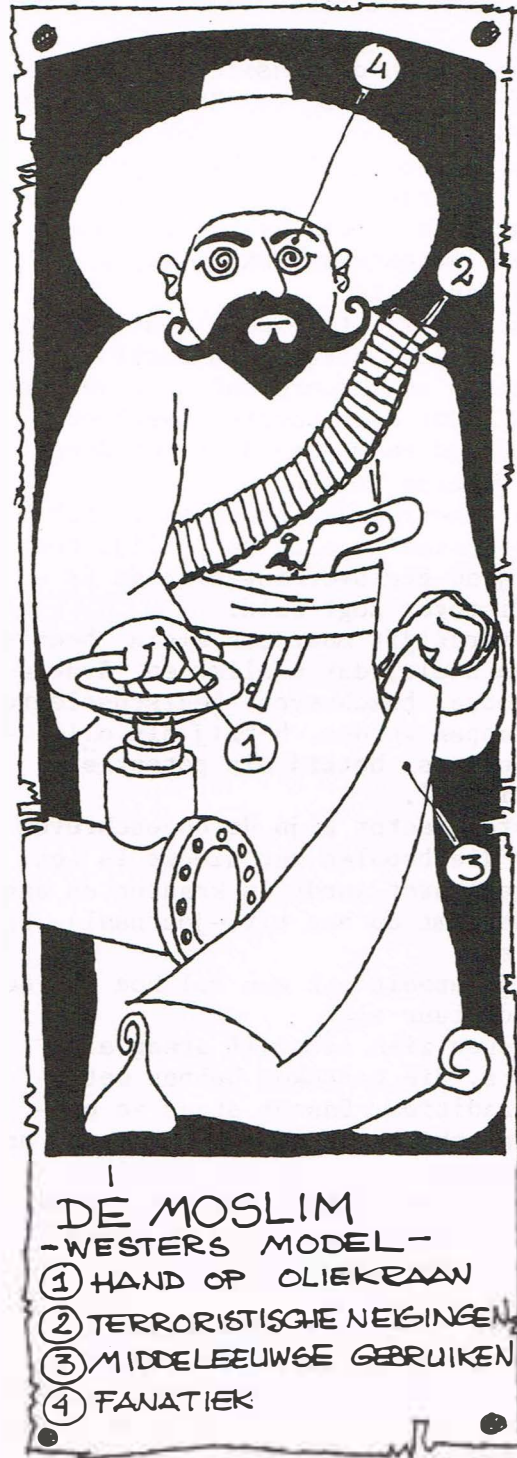
Opvallend was de prominente plaats die 'de islam' en vooral 'de Iraanse, sji'itische mentaliteit' hadden in het nieuws.

Aan de moderne geschiedenis van Iran daarintegen, b.v. de rol van Amerikaanse banken en oliemaatschappijen tijdens het regime van de sjah, werd weinig aandacht geschonken.

Wat er gezegd werd over de islam was soms bijna lachwekkend door de onwetendheid die eruit sprak. Zo werd b.v. Muharram een periode genoemd, 'waarin Sji'iten Mohammeds uitdaging aan de wereldleiders vierten' (Muharram is een maand, waarin het martelaarschap van Mohammeds kleinzoon Hoessein wordt herdacht).

Ook was het Amerikaanse nieuwslezers

vrijwel onmogelijk de namen van Iraanse leiders correct uit te spreken.



Allerlei kranten en tijdschriften kwamen in deze periode met gewichtige achtergrond-artikelen over 'de islamitische mentaliteit' of 'het Sji'itische martelaarscomplex'. Zo stuurde 'the Times' één van haar topjournalisten, Flora Lewis, de wereld rond om allerlei islamologen en prominente moslims te inter-

viewen over de islam. Het resultaat van deze kostbare expeditie was een weinig zeggende lappendeken van verschillende uitspraken over 'de islam'. Het franse dagblad 'Le Monde' volgde een veel voor de hand liggende methode: ze vroeg de voornaamste islamoloog Maxime Rodinson een serie artikelen te schrijven. Dat leverden een helder, consequent en samenhangend beeld op, waardoor men inderdaad iets van de complexiteit begreep van wat er in landen als Iran gaande was.

Maar daarbij liet 'Le Monde' het niet. Haar correspondent in Teheran, Eric Rouleau, kende wel Perzisch, had wel in Iran gewoond en beschreef de concrete politieke verhoudingen daar.

Hij liet zien dat er ten tijde van de gijzeling een gecompliceerde politieke machtsstrijd gaande was tussen verschillende groepen (b.v. die van Bani-Sadr, Ghotbzadeh en Bazargan), over de nieuwe grondwet en de inrichting van het parlement en dat er in die periode allerminst sprake was van een monolytisch Sji'itisch blok.

Het is opvallend dat in deze periode juist een journalist als I.F. Stone, allerminst een kenner van of sympathisant met 'de islam', wel doorzag en beschreef wat er in Teheran aan de hand was. Waarom kon hij de ontwikkelingen overzien zonder dat hij het ook maar een moment had over 'de islamitische mentaliteit' of 'het Iraanse martelaarscomplex'? Dat is volgens Said, omdat hij iets van politiek begrijpt en de gebeurtenissen in Iran zag als politieke ontwikkelingen. Bovenal ging hij ervan uit dat Iraniërs, al zijn het geen Europeanen of Amerikanen, misschien wel gewone mensen zijn met hun eigen hoop, ambitie en woede over geleden onrecht.

Om dat te begrijpen hoefde Stone geen beschouwingen te houden over de subtiliteiten van de Perzische taal of het Sji'itisch karakter.

Helaas waren journalisten als Stone tijdens de gijzelingscrisis gunstige uitzonderingen.

Veel meer journalisten suggereerden, dat de gebeurtenissen in Iran, ja zelfs alle politieke activiteiten in de afgelopen 1200 jaar in een gebied, dat Turkije, Iran, Soedan, Ethiopië, Spanje en India omvat, kunnen worden begrepen als een uitvloeisel van de moslim roep om een dzjihad.

Vanuit de opgeroepen angst voor 'de islam' werd expliciet of impliciet de kant gekozen van de sjah, die suggereerde dat zijn volk behoefte had aan een krachtige, autoritaire, op het Westen georiënteerde heerser als hij.

Anders zouden de Iraniërs onherroepelijk vervallen in het communisme of religieus fanatisme.

Al had de sjah misschien wel gemarteld, stond b.v. in de 'Washington Post' van 16 december 1979, dan nog 'moet worden gezegd, dat dat helemaal bij de traditie van de Iraanse geschiedenis hoort'.

Met andere woorden: martelen hoorde er nu eenmaal bij, en Iraniërs zouden verraad plegen aan hun eigen geschiedenis (zo niet hun eigen volksaard) door daartegen protest aan te tekenen.

Telkens weer blijkt uit de door Said aangehaalde voorbeelden, dat veel Amerikaanse journalisten 'islam' zien als een statisch, verstard, fanatiserend, irrationeel complex.

Waar halen zij hun ideeën vandaan? Al eerder in het boek is gewezen op de belangrijke rol van deskundigen en geleerden. Er is in Amerika net als in andere westerse landen, natuurlijk een uitgebreide academische islamologische traditie. Volgens Said echter lijden veel van de vooraanstaande Amerikaanse islamologen aan een soort bedrijfsblindheid. Ze zijn zich namelijk in onvoldoende mate bewust van hun eigen uitgangspositie en vooroordelen.

VOORWAARDEN VOOR CULTUURSTUDIE

Een geslaagde studie van een andere cultuur moet minstens aan twee voorwaarden voldoen:

- de onderzoeker moet contact hebben zonder dwang met leden van die andere cultuur, er moet een echte uitwisseling van informatie zijn;
- de onderzoeker moet zich bewust zijn van de eigen houding, van vooroordelen die zijn/haar visie kunnen beperken, van de indruk die hij/zij maakt op de leden van de andere cultuur, etc.

Volgens Said zijn Amerikaanse islamologen zich vaak onvoldoende van dergelijke voorwaarden voorvragen en bewust.

Om zijn bewering te ondersteunen, haalt hij de resultaten aan van een serie seminars, die de prestigieuze Princeton universiteit in de jaren '70 organiseer-

de samen met de Ford Foundation. Keer op keer werd in één van deze seminars gezegd, dat moslims in een onechte wereld leven, dat de familie onderdrukkend werkt, dat moslim leiders geestesziek zijn, dat hele moslim samenlevingen onvolwassen zijn, etc. Kortom: het is nog steeds mogelijk, over 'de islam' dingen te zeggen, die niemand zou accepteren als ze gezegd zouden worden over het 'jodendom', 'de Aziaten' of 'de zwarten'.

POSITIEVE GELUIDEN

Gelukkig zijn lang niet alle Amerikanen die zich met de moslim wereld bezig houden zo bevooroordeeld. Met name jongere geleerden zijn zich vaak zeer wel bewust van de gevaren van etnocentrisme en er zijn ook onafhankelijke stemmen te horen bij de oudere generatie. Daarnaast zijn er mensen (b.v. journalisten als J.F. Stone of mensen die in moslim landen gewoond hebben), die geen experts zijn op het gebied van de islam, maar die desondanks (of juist daardoor) een open oog hebben voor de werkelijke ontwikkelingen daar.

Dit soort mensen is onmisbaar in een samenleving, waarin kennis steeds meer het monopolie dreigt te worden van een bepaalde groep.

Matthew Arnold zei al, dat alle cultuur het resultaat is van strijd en niet een gave des hemels. De vraag is: waar staat men in die strijd? Stelt men intellect in dienst van de machthebbers of in dienst van kritiek, de gemeenschap en het gezonde verstand?

Drs.G.M. Speelman.



BERICHTGEVING OVER DE ISLAM IN ENKELE BLADEN

Inleiding.

Het is de bedoeling van de volgende bijdrage om te berichten over de wijze waarop in enkele nederlandse bladen over de islam gerapporteerd wordt. Dit is een hachelijke onderneming zolang hierover geen gedetailleerd onderzoek is verricht, (1) althans voor zover bekend bij de redactie van Begrip. Het is best mogelijk, dat er scripties en werkstukken, of artikelen over dit onderwerp bestaan in de scholen voor journalistiek of afdelingen voor mediawetenschappen van enkele universiteiten, maar dan heeft men daar blijkbaar geen wijde bekendheid aan gegeven.

Deze stand van zaken noopt mij tot een voorzichtige beperking. Ik maak eerst enkele opmerkingen naar aanleiding van het boek van Edward Said met betrekking tot de Europese pers. Ik heb de laatste jaren regelmatig de achtergrondinfor-

matie in het dagblad Le Monde en het maandblad Le Monde Diplomatique gelezen over de wereld van de islam. Ook Time heb ik 24 jaar op de islam gevolgd. Van elders wordt mij materiaal toegestuurd. Zo lees ik ruim 25 jaar enkele moslim bladen - ter correctie en aanvulling van de westerse pers. Het twee - wekelijkse in Londen verschijnende blad Impact bevat veel informatie. Wie over de islam wil schrijven moet ook moslims aan het woord laten en beluisteren. (2)

Daarna geef ik enkele impressies door van een analyse, gemaakt door een duitse collega J. Esser van CIBEDO (Christlich-Islamische Begegnung Dokumentation Leistelle) te Frankfurt.(3) De situatie in Duitsland is wat de islam en moslims betreft op vele - zeker niet alle - punten vergelijkbaar met die in Nederland. Op de verschillen wordt geattendeerd.

Tenslotte geef ik enkele indrukken op grond van ruim 10 jaar kranteknipsels verzamelen en ordenen.

1. NAAR AANLEIDING VAN ADWARD SAID

Met enige overdrijving kan men stellen dat Edward Said's requisitoir, "covering islam" (zie de bijdrage van G. Speelman in dit nummer) erop neerkomt dat de Amerikaanse media in doorsnee een drogbeeld en een fictie van de islam weergeven. Hij denkt dan met name aan de schrijvende pers, maar betreft in zijn beschouwing ook radio en televisie.

We zijn intussen acht jaren later. Kan men volhouden dat de journalisten een fictie van de islam presenteren? Welke criteria hanteert men om tot zo'n oordeel te komen? Hoe betrouwbaar zijn de inzichten van de vakmensen - de zogenaamde oriëntalist en islamologen? Of zitten die teveel in hun academische, ivoren torens? Ik denk dat dit laatste steeds minder het geval is. Moet men te rade gaan bij moslim kenners en specialisten wat hun eigen godsdienst en cultuur betreft?

Van Dale vertelt me dat het bij een fictie gaat om een "niet op werkelijkheid berustende voorstelling of beschouwing". Analyse van de teksten maakt volgens Said duidelijk dat vele beschouwingen gekenmerkt worden door onzorgvuldigheid, (amerikaans) ethnocentrisme, culturele en radicale haat en diepe vijandigheid. Antisemitisme heeft volgens hem in Amerika niet langer een joods, maar een Arabisch gezicht.

In Said's beschouwing komt de Europese pers er redelijk goed af. Hij schrijft dit toe aan de langere directe ervaring die Europeanen met de wereld van de islam hebben en tevens aan het feit, dat journalisten als David Hirst van de Manchester Guardian en Eric Rouleau van Le Monde, die vloeiend Arabisch spreken, goed toegerust zijn voor hun taak. Hij had aan deze lijst nog enkele illustere namen kunnen toevoegen, zoals Jean-Pierre Péroncel-Hugoz, eveneens van Le Monde, die de moord op Sadat voorspelde.

Péroncel-Hugoz steekt in zijn moslim--onvriendelijk boek Het vlot van Mohammed (4) de draak met de naïviteit van sommige islamologen, die hij "Turken van professie" noemt.

Een andere journalist Heinz Nussbauer van de Wiener Kurier publiceerde al in 1979 een biografie van Khomeini (5).

Twee toonaangevende Duitse journalisten, Dr. Peter Scholl-Latour (6) en Wilhelm Dietl (7) bundelden hun ooggetuigenverlagen in dikke boeken. Het eerstgenoem-

de is wel het beste.

Ook moslim journalisten presenteerden hun visie op het gebeuren in de Arabische wereld aan het Westen. Amir Tahéri, vele jaren hoofdredacteur van het Teheraanse dagblad Kayhan schreef eveneens een biografie van Khomeiny. (8) Zijn volgende boek Holy Terror. The Inside Story Of Islamic Terrorism, (9) maakte furore in De Telegraaf (21-3-1987). Rob Rib annonceerde het vijf kolommen breed onder de titel 'islam juicht moord en terreur toe'. Dit (school) voorbeeld van onbegrip zou niet hebben misstaan in Edward Said's boek. Vanuit de werkgroep islam van de Raad van Kerken werd tegen deze wijze van presenteren van de islam geprotesteerd, maar dit protest werd door de auteur niet ontvankelijk verklaard. Tahéri's boek werd door Henk Müller in de Volkskrant van 13-6-1987 besproken onder de titel, drie kolommen breed, Een doel dat alle middelen heiligt. Maar Müller begaat niet de fout deze uitwassen voor te stellen als typerend voor de islam. Hij signaleert ook het gevaar van dit soort journalistiek. "Voortdurend negatieve aandacht" kan als een boemerang werken. Je roept angstgevoelens op voor iets dat alleen maar in verbeelding van de schrijvers en lezers bestaat. In 1984 had de Telegraaf 'Leon Uris' boek The Hadj (10) (later in het Nederlands vertaald) op de voorpagina aangekondigd met de kop "Koran predikt Jodenhaat". Wel treffend overigens dat een joods geleerde Bernard Lewis aantoonde dat Joden het nergens zo goed gehad hebben als eeuwenlang in de moslim wereld. (11)

Een andere moslim journalist, die grote invloed heeft, is de Egyptenaar Heikal, onder Nasser en Sadat hoofdredacteur van het semi-officiële Kaireense dagblad Al-Ahram. Hij trad terug in 1974. Zijn gebundelde beschouwingen over de botsing tussen Amerika en Iran en over de moord op Sadat kwamen in Engelse vertaling uit: Iran, An Untold Story. An Insider's account of America's Iranian Adventure and Its Consequences for the Future (1982). Enkele jaren later (1984) verscheen van hem Autumn of Fury. The Assassination of Sadat. (12) (6 okt. 1981). Het boek bevat een analyse van het moslim fundamentalisme, door hem genoemd "een Frankenstein monster". Met dit monster probeerde Sadat tot een akkoord te komen. Dat bleek een fatale vergis-

sing te zijn. Intermediair (22-6-1984) publiceerde de nederlandse vertaling van Bernard Lewis' bespreking van dit boek in New York Review of Books (31-5-1984) onder de intrigerende titel "De Egyptische Moordzaak". Deze zelfde B.Lewis kwam eind 1988 in Nederland in opspraak als aspirant spreker voor een congres over de islam aan de Leidse Universiteit. Hij zou Zionist zijn. Het was opvallend dat de discussie op een "nietes/welles" -niveau bleef steken. Over het algemeen wordt zijn gezag als joods historicus van het moslim verleden niet betwist. Dat hij pro-Israël is zal niemand verwonderen. Zijn beschouwingen over het ontstaan van Israël en de P.L.-O. zijn niet geheel vrij te pleiten van partijdigheid (13).



Ook enkele nederlandse journalisten slaan in dit internationaal gezelschap geen slecht figuur, zoals Harm Botje, die al jaren vanuit Kaïro schrijft in de N.R.C. (14), of Joris Stevens, wiens bijdragen over de oorlog in Afghanistan in de Volkskrant en de N.R.C. opvallen door een grondige documentatie. Over het algemeen zijn Nederlandse kranten veel beter over Israël geïnformeerd dan over de overige landen in het Midden-Oosten. Meestal worden de gebeurtenissen in dit gebied gepresenteerd vanuit een "Israëli basis en optiek", b.v. Inez Polak in Trouw. Er blijken tien keer zoveel westerse journalisten permanent in Israël te zijn dan in het hele arabische Midden-Oosten bij elkaar.

2. ESSER OVER DE DUITSE PERS EN DE ISLAM

Vier toenaangevende Duitse dagbladen - De "Frankfurter Allgemeine Zeitung", "Frankfurter Rundschau", "Süddeutsche Zeitung" en het weekblad "Die Zeit" publiceerden tussen 1975 en 1984 meer dan 2000 artikelen over de islam.

Witte Pater Johannes Esser heeft dit uitgezocht en zijn resultaten neergelegd in twee reeds genoemde publikaties.

In de eerste publikatie biedt hij de resultaten aan van zijn eigen onderzoek met nauwkeurige verwijzing naar zijn bronnen in 178 voetnoten.

Hij heeft daarbij zelf ook twee zwitserse kranten: de "Basler Zeitung" en de "Neue Zürcher Zeitung" betrokken. In de tekst verwijst hij bovendien telkens naar een documentatieboek waarin uitvoerige citaten en samenvattingen staan met de namen van de journalisten. Dit leesboek bevat 35 bladzijden.

J. Esser, anders dan E. Said, biedt een analyse en selectie van de Duitse pers en beperkt zijn eigen oordeel tot enkele feitelijke constatering. Hij deelt het materiaal in drie rubrieken in:

1. gebeurtenissen in hun samenhang. 2. hoe zien moslims zichzelf. 3. Islam en moderniteit.

a. Journalisten hebben er de grootste moeite mee, volgens hem, om in de islam te onderscheiden tussen het religieuze en het profane. Daardoor blijft veel van wat in de moslim wereld gebeurt vreemd en ontoegankelijk. Ook valt het hem op, dat veel westerse schrijvers de islamitische renaissance proberen te duiden als religieuze buitenkant van een sociale klassenstrijd. Veel westerse journalisten zien volgens hem bovendien niet in dat in de wereld van de islam godsdienst vaak wordt ge- of misbruikt ten dienste van een staatsideologie. Veel wordt te gemakkelijk op het algemene conto van "de islam" (wat dat dan ook mag zijn) geschreven.

b. Vele artikelen worden gevoed door gevoelens van angst voor de islam als nieuwe supermacht. De meeste aandacht krijgen de drie crisisgebieden: Iran, het Nabije Oosten (Libanon, Israël, Palestijnen) en Egypte.

Afghanistan en Turkije staan dus niet bij deze eerste drie. De pers heeft weinig aandacht voor de verpauperde bevolking op het platteland en in de grote metropolen. Zicht op hun problemen zou begrip kunnen wekken voor het verlangen van de massa naar verandering. Esser constateert bij de pers weinig begrip voor de aversie tegen een gesecu-

larisseerd westers denken, dat zelfs door kan slaan naar agressiviteit. De islam wordt door velen als laatste toevlucht gezien. Maar of diezelfde massa zich door een Mollakratie tot een islamitische utopie zullen laten (ver)leiden, blijft de vraag. (zie b.v. de uitslag van de verkiezingen in Pakistan. J.S.)

c. Enkele duitse kranten stellen de vraag of het theokratisch model van de islamitische staat, zoals gepropageerd door enkele moslim fundamentalisten, niet leidt tot "territoriaal geloof", een soort moslim apartheid, een confessionalisering van land, bodem en mensen. Gezien de duitse geschiedenis een begrijpelijke vraag. Men heeft daar immers voorgoed de opdeling in "evangelische en katholieke Länder" achter zich gelaten en ziet zich geconfronteerd met een niet eerder verschenen religieus pluralisme, waarbij ook voor moslims en de islam ruimte en rechten moeten worden geschapen. Esser schrijft wel over de Turken in Duitsland, maar nauwelijks over relaties tussen christenen en moslims, theologie van de islam en de positie van de vrouw. Ik vermoed dat deze omissies moeten worden verklaard door het feit dat CIBEDO in andere nummers reeds veel aandacht aan deze onderwerpen heeft gewijd. Of zwijgt de duitse pers inderdaad over deze onderwerpen? Trouwens, voor men het weet, wordt alles erbij gehaald: "vreemdelingenhaat" of "xenofobie", rassisme en de integratie van buitenlanders/migranten.

3. ENKELE OPMERKINGEN OVER DE NEDERLANDSE SCHRIJVENDE PERS

De tijd ontbreekt mij om alle knipsels die ik over de islam in Nederland verzameld en systematisch geordend heb, nog eens thematisch door te lopen. Bovendien is mijn eigen collectie daarvoor te eenzijdig. Van de dagbladen heb ik vooral geknipt uit Trouw, Reformatorisch Dagblad (R.D.), Nederlands Dagblad (N.D.), Friesch Dagblad (F.D.) en N.R.C./Handelsblad, omdat die bladen binnen mijn handbereik zijn. Wat de Volkskrant, het Algemeen Dagblad en De Telegraaf betreft was ik afhankelijk van toevallstreffers of wat vrienden me toezonden. De Volkskrant is van de laatste drie het best in mijn verzameling vertegenwoor-

digd. Ook de kerk- en weekbladen zijn in de collectie aanwezig. Zonder zorgvuldig vergelijkend onderzoek blijven mijn impressies heel subjectief. Toch waag ik de volgende:

Van alle nederlandse kranten geeft Trouw het meest uitvoerig aandacht aan de islam als religie (theologie, wet, relatie met andere religies), zowel buiten onze grenzen als in Nederland. Moslim vrienden vertellen me dat zij daarom Trouw lezen en stukken over de islam verzamelen. Het F.D., R.D. en N.D. geven ook betrekkelijk veel aandacht aan de islam religie, maar doen dit vooral gepaard gaan met christelijke theologisch commentaar of inkadering. In de beschrijving klinkt altijd de waarschuwing door.

De N.R.C. en m.i. in iets mindere mate de Volkskrant leggen veel meer de nadruk op politieke ontwikkelingen en achtergronden in de moslim wereld (Zie boven Botje). De N.R.C. ziet moslims in Nederland in de eerste plaats als minderheid en signaleert daarom vooral discriminatie en achterstelling op allerlei gebied (P.Schumacher).

De weekbladen en de kerkelijke pers vormen een hoofdstuk apart. Het valt me op dat bladen op een seculiere basis als Vrij Nederland, Elsevier en De Tijd niet minder vooroordelen bevatten dan bladen uit de protestantse rechtervleugel. Hervormd nederland en De Bazuin geven van de weekbladen m.i. de beste achtergrondinformatie.

Wat aandacht-trekkende krantekoppen betreft doen de hierboven genoemde bladen niet voor elkaar onder. Ik heb er eens een collage van gemaakt. Wat te denken van: "maansikkel naast kruis" bij een foto van een moskee in de Volkskrant, waar alleen maar maansikkels op te zien zijn. "Allah is geen god van ontferming" (R.D.), "Moslims voelen zich superieur" (N.D.), "Islamitisch offensief" (N.R.C.), "Islamitische kruistochten" (N.R.C.), "Europa in de greep van de Arabieren" (R.D.), "De islam in opmars" (Elsevier). Trouw maakte het op 11-10-1988 wel heel bont door de Algerijnse regering met "varkens" uit De boerderij der dieren van George Orwell te vergelijken. Het zou m.i. aanbeveling verdienen om in Nederland een symposium te houden over het onderwerp van dit themanummer van Begrip.

Drs. J. Slomp.

Noten.

1. Mij zijn wel scripties onder ogen gekomen over het Turks-Nederlandse blad Haber en over hoe het zendingsblad Vandaar over de islam schrijft. Ook maakte de Sektie Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland in 1983 een perscollage (63 p.) gerangschikt naar de thema's, behandeld in Anders geloven, samen leven I. Handreiking voor ontmoeting tussen christenen en moslims in Nederland.
2. Besteladres: Impact International, Independent Muslim News Magazine, 33 Strand Green Road, London, N4 3EF. U.K.
3. J. Esser, Die Islamische Welt in der deutschen Presse, Cibedo Texte, No. 34, 16 S., 10 juli 1985 en Cibedo Dokumentation No. 25, 31 S. August 1985. Besteladres: Postfach 170427, 6000 Frankfurt 17.
4. Le Radeau de Mahomet, Paris, Lieu Commun, 1983, 243 p. De auteur is in Egypte persona non grata.
5. Khomeini, Revolutionär in Allah's Namen, Herbig Verslag 1979, 191 S.
6. Allah ist mit den Standhaften-Begegnungen mit der islamischen Revolution, Deutsche Verlags Anstalt, 1983, 766 S. besproken in de N.R.C. van 23 april 1988 door Mark Blaisse.
7. Wilhelm Dietl, Heiliger Krieg für Allah als Augenzeuge bei den geheimen Kommando's des Islam, München, Kindler, 1983, 431 S.
8. Amir Tahéri, Khomeiny, Paris, Balland, 1985, 366 p. De engelse titel luidt: The Spirit of Allah, Khomeiny and the Islamic Revolution.
9. London, Hutchinson, 1987, 313 p.
10. Bantam Books, 1984, 524 pp.
11. B. Lewis, The Jews of Islam, London, Rutledge and Kegan Paul, 1984 245 pp. en "The Muslims and the Jews", chapter V in Semites and Anti-Semites, London, 1986, 283 pp.
12. Iran: The Untold Story, N.Y. Pantheon, 1982, 217 pp. "Autumn of Fury, Corgi Books, 1983, 299 pp.
13. Juan Goytisolo, "L'Orientaliste témoin et partie", Le monde Diplomatique, mei 1986.
14. De Arabische Wereld, Assen, Van Gorcum, (met Intermediair), 1978, 125 blz.

عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال
سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم
من أركانكم منكم منكم
فليغيره بيده فإنه ليستطع
فلسانه فإنه ليستطع
فقلبه وذلك ضعف الأركان

Aboe Sa'id al Chodri heeft gezegd: "Ik hoorde boodschapper van Allah zeggen: "Wie van jullie iets ziet wat niet toegestaan is, moet met zijn hand veranderen. En als hij daartoe niet in staat is, dan met zijn tong. En als hij daartoe niet in staat is, dan met zijn hart. Dit laatste is echter de zwakste vorm van geloof."

DE PRAKTIJK VAN DE ONTMOETING

CHRISTENEN/MOSLIMS IN AFRIKA

Omstreeks 1960 werd een groot aantal landen in tropisch Afrika onafhankelijk. Dit gebeuren werd vooraf gegaan door een kerkelijke en missionaire heroriëntatie ten aanzien van de islam.

In de vijftiger jaren verscheen van missionaire zijde een aantal publicaties over de islam in Afrika, die een nieuwe geest ademden. Men besloot de handen ineen te slaan. Pierre Benignus, een zendeling uit Zwitserland, maakte van januari tot april 1959 een reis door Afrika ten zuiden van de Sahara. Aan het eind van zijn reis legde hij een verslag met een aantal voorstellen voor aan de Internationale Zendingsraad. Dit leidde tot het "Islam in Africa Project", afgekort als I.A.P. Sedert 1988 luidt de nieuwe naam Project for Christian Muslim Relations in Africa. Voorzitter van de raad en het uitvoerend comité van dit project is bisschop Dr. Michael Keili uit Sierra Leone. Uitvoerend secretaris, tevens "general advisor" is Dr. J. Haafkens in Nairobi, Kenya.

Het project werkt in ruim 20 landen ten zuiden van de Sahara.

Een ander Nederlander, Mevrouw Ds. C. van 't Leven, werkt als adviseur in Gambia. Mevr. van 't Leven was enige jaren lid van de redactie van Begrip. Dankzij I.A.P. zijn de momenten van strijd en isolement in de kerken in dit deel van Afrika bezig naar de achtergrond te verschuiven, terwijl er een nieuwe nadruk komt te liggen op gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de samenleving als vorm van christelijke dienst en getuigenis.

Het project wordt ondersteund door een Europese Liaison Commissie, die één keer per jaar vergadert. Op 13-1-1989 werd deze vergadering in het Hendrik Kreamer Instituut te Oegstgeest gehouden. Voorafgaande aan de vergadering hield Dr. J.G.J. Jansen van de Leidse Universiteit een lezing over "De betekenis van de Shari'ah voor relaties tussen christenen en moslims"(1) redactielid Drs. J. Slomp maakte als adviseur van de Liaisoncommissie de vergadering mee.

Wie meer over dit project wil weten leze "Naar gemeenschappelijke verantwoordelijkheid als belangrijk moment in de relaties tussen Christenen en Moslims in

Afrika" van J. Haafkens in Wereld en Zending, jg. 10, 1981, nr. 3, pp. 54 - 61.

(1) Een fotokopie kan bij J. Slomp worden aangevraagd.

ZENDING EN ONTMOETING?

Op 11 januari van dit jaar kwam een groep van 20 mensen bij elkaar in de consistorie van de Gereformeerde Kerk in Ouderkerk aan de Amstel. Geïnspireerd door een reeks artikelen in het zendingsblad "VANDAAR", stelde de zendingscommissie zichzelf de vraag "Hoe moeten we als christenen vandaag in Nederland omgaan met onze zendingsopdracht"? In 3 avonden wilden ze nadenken over deze vraag. Op de eerste avond was een moslim uitgenodigd: de heer Joeman uit Utrecht. Op de tweede avond stond het probleem van de secularisatie centraal. Op de derde avond zou Ds. Kraan, schrijver van het boek "De Bijbel en andersgelovigen" ingaan op de theologische achtergronden van het veranderde denken over zending. Uitgangspunt van de eerste avond was de ontmoeting met moslims. De heer Joeman, die zich actief inzet voor Surinaamse moslims in Nederland, legde uit wat hun problemen zijn en hoe zij tegen christenen aankijken. De knelpunten en problemen van moslims bleken vooral op het praktische terrein te liggen: moslims hebben noodgedwongen vrij op christelijke feestdagen, maar kunnen vaak slechts met pijn en moeite vrij krijgen voor hun eigen feesten. Vasten in de maand Ramadan en het volvoeren van de gebedsplicht zijn moeilijk als er geen rekening mee gehouden wordt op het werk. Vaak hebben moslims het gevoel, ondanks de scheiding tussen Kerk en Staat in Nederland, dat ze bij christenen worden achtergesteld. Christenen komen bijeen in prachtige gebouwen, terwijl de moskee in een afgedankte garage of oude school is. Veel moslims wantrouwen de bedoelingen van christenen. Ze denken dat die erop uit zijn om moslims te bekeren. Andere moslims staan neutraal/onverschillig t.o.v. het christendom: "zij hebben hun geloof, wij het onze".

Zelf dacht de heer Joeman er vroeger ook

over. Tegenwoordig zet hij zich in voor het gesprek en de ontmoeting met christenen. Als christenen meer wisten van de islam, zouden ze niet proberen moslims te bekeren. Hij voelt zich beter thuis bij mensen, die godsdienstige waarden hoog houden, omdat die vaak staan voor conservatieve ideeën op maatschappelijk terrein.

De aanwezige christenen wezen de heer Joeman erop dat de mooie christelijke kerkgebouwen er niet zomaar waren gekomen. Gebouwen worden door kerkelijke gemeenten zelf gefinancierd. Toch was er ook wel begrip voor dat de moslims dit niet weten. Ze komen vaak uit landen waar godsdienst en staat minder sterk gescheiden zijn. Op de vraag "Subsidieert de staat in een moslimland ook de bouw van kerken"? volgde een pittige discussie over de rechten van religieuze minderheden, maar ook meer theologische vragen kwamen aan bod. Helaas was de tijd te kort om overal op in te gaan. De conclusie van de voorzitter dat drie of zelfs vijf avonden onvoldoende zijn om alle vragen die opkwamen te behandelen, werd dan ook door veel bezoekers gedeeld.

GRAS VAN ALLÁH

Turkse jongeren, wanhopig op zoek naar voetbalruimte in Den Bosch-Zuid, hadden hun toevlucht gezocht op een van gras voorziene bodem. Tot hun grote verbazing werd hun verteld dat dit geen voetbalterrein was. Hun antwoord; "Is Allah's gras dan niet voor ieder beschikbaar"? onthutste enigszins de dienaren van Hermandad. De Lucas Voetbal Vereniging kreeg hier weet van en bood de Turkse medelanders aan om tegen symbolische vergoeding op hun terrein te komen spelen. Zo gezegd, zo gedaan. Dank zij een voortreffelijke samenwerking tussen Turks en Nederlands bestuur kan nu het Turkse jongerenteam, waarin ook 2 Marokkanen zitten, naar hartelust trainen en spelen op het L.V.V.terrein: van Allah's dus naar Lucas' gras.

KORTE BERICHTEN

STAAT SCHENDT GODSDIENSTVRIJHEID

Op 16.12. 88 promoveerde Mr. Sophie den Dekker van Bijsterveld aan de universiteit van Tilburg op De verhouding tussen Kerk en Staat in het licht van de grondrechten (handelseditie bij Tjeenk Wilink, Zwolle). In haar studie noemt zij als een van de schrijnendste gevallen van inbreuk op de verhouding van kerk en overheid het toelatingsbeleid voor imaams. Afgezien van het feit dat dit beleid sinds 1982 door een circulaire geregeld wordt in plaats van door een wet, wordt als toelatingsconditie gesteld dat de moslimgemeenschap behoefte moet hebben aan een imaat. Dit noemt de promovenda "een preventief toezicht" van de staat op een godsdienstige organisatie.

Verder pleit de auteur voor een soepele toepassing van het beginsel van scheiding tussen Kerk en Staat. Evenals de staat bepaalde activiteiten van kerken kan steunen (monumentenzorg) zonder het beginsel van neutraliteit in gevaar te brengen, zo zou de staat het grondrecht

van godsdienstvrijheid mogelijk moeten maken door subsidie te verlenen aan ethnische groepen voor hun gebedsruimten. Anders blijft dit grondrecht puur theoretisch.

VERENIGING VOOR GELIJKHEID VAN MANNEN EN VROUWEN IN ALGERIJE

Op 19 november 1988 werd in Algiers een Vereniging opgericht "voor de gelijkheid van vrouwen en mannen voor de wet". Doelstelling is de afschaffing van de Familiewetgeving van 1984, waarin o.a. de polygamie wordt gehandhaafd.

Tot nu toe was de vereniging niet door de overheid erkend ondanks talrijke pogingen hiertoe. Om hun bestaansrecht te bewijzen beroepen de vrouwen zich op de wet op verenigingen en politieke hervormingen van 24.10.88, waarin staat: "Maatschappelijke en beroepsorganisaties genieten vrijheid van organisatie.. om effectief en permanent hun opinies, standpunten en de belangen van hun leden te kunnen uitdrukken".

In een motie, die de voltallige vergadering eenstemmig aannam, wordt verklaard: "dat vrouwen slachtoffer zijn in Algerije van een eeuwenoude onderdrukking, welke nu gelegaliseerd wordt door de Familiewetgeving. Deze maakt hen levenslang tot minderjarigen en tweede rangsburgers".

NOBELPRIJSWINNAAR (MAHFOEZ)

BOEKBESPREKING

Nagieb Mahfoez, De moskee in de steeg, Verhalen, Het Wereldvenster/Novib, 1988, 152 blz., fl. 17.50

Als een van de aartsvaders van de romanliteratuur produceert de nu 77 jarige Mahfoez nog steeds en weet hij zich voortdurend te vernieuwen. Zijn productie is volumineus: een dertigtal romans, een reeks verhalenbundels om nog maar te zwijgen over zijn toneelstukken. Zijn geschriften spelen zich af in de oude Caireense volksbuurten. Zoals Y. Idris meester is in het schetsen van het platteland, zo is Mahfoez onovertreffelijk in de karakterisering van de hoofdstad met zijn rake typering van de stedelijke islam, wars van orthodoxie en vermengd met een grote diversiteit aan volksmystieke uitingen.

De titel "De moskee in de steeg" kan misleidend zijn. Mahfoez is geen rechtlijnige pieuze moslim. Integendeel, zijn boek "Kinderen uit onze steeg" werd door Al Azhar in de ban gedaan. Kritiek op de gevestigde religieuze en politieke orde was er de oorzaak van. Dat de auteur toch een duidelijke visie op de heilsgeschiedenis heeft, kan men lezen in een artikel van Drs. J. Slomp in Centraal Weekblad (G.K.N.) d.d. 6.1.'89 waar met name zijn Children of Gebelawi wordt besproken.

"De moskee in de steeg" verzamelt 16 korte verhalen, verschillend in sfeer en vorm. Toch is hier, evenals in alle romans van de auteur, een rode draad te bespeuren. Deze wordt door Gamal al Ghitani in het nawoord als volgt gekenmerkt: het gaat over "de confrontatie van het individu met het noodlot en de marginale strijd van de mens tegen de overweldigende krachten, die uiteindelijk zijn lotsbestemming bepalen". Zijn "helden" kennen geen happy end en kunnen

"Er kan geen sprake zijn van democratie en democratische vrijheden als vrouwen geen garantie krijgen zelf hun eigen zaak in handen te nemen, vrij kunnen zeggen wat ze denken en zich vrij kunnen organiseren..."

blijkbaar niet aan hun noodlot ontsnappen. De verbeelding wordt altijd door de wrede realiteit achterhaald. Maar tussen verbeelding en realiteit zijn de grenzen niet scherp getrokken: het irrationele en buitenissige maken deel uit van de "normale" wereld, die per definitie chaotisch en oncontroleerbaar is. Veel hoofdpersonen bij Mahfoez zijn dronkaards, drugsgebruikers en door seks bezeten figuren die in hun verslaving proberen te vluchten uit de nachtmerrie van het leven.

Het siert de vertalers, de eindredacteur en de uitgevers ons zo snel na de toekenning van de Nobelprijs kennis te laten maken met deze meesterverteller, wiens stijl, zoals E. Mulder schrijft in Trouw dd. 12. 1. 89, "makkelijk maar onnavolgbaar is".

P.R.

HET PARADIJS DER KINDEREN

"Papa!" "Ja....."
Mijn vriendin Nadiya en ik zijn altijd bij elkaar."
"Natuurlijk, schatje, daarom is zij jouw vriendin."
"In de klas, tijdens de pauze en het etensuur".
"Wat fijn is dat; en is zij een knap en welopgevoed meisje?"
"Maar tijdens de godsdienstles gaat zij naar het éne en ik naar het andere lokaal".
Vader keek naar moeder en zag haar glimlachen, ondanks het feit dat ze druk in de weer was met borduren van een tafellaken. Toen zei hij met een glimlach;:
"Gebeurt dit alleen in de godsdienstles?"...
"Waarom, Papa?" "Jij bent nog klein en zult dit later begrijpen."
"Ik ben groot, Papa...." "Toch te klein, mijn liefje."

"Waarom ben ik moslim?"

Het is zijn plicht ruim van opvatting en voorzichtig te zijn en de moderne opvoeding niet af te vallen bij de eerste proef. Hij zegt:

"Papa en Mama zijn moslim, daarom ben jij ook moslim".

"En Nadiya?" "Haar Papa en Mama zijn christenen en zij is ook christen".

"Is het omdat haar Papa een bril draagt?"

"Welneen, dat heeft niets met een bril te maken, maar omdat haar grootvader eveneens christen was".

Hij was besloten de rij voorvaderen te vervolgen tot in het oneindige, zodat zij boos zou worden en overgaan op een ander onderwerp.

Maar zij vroeg: "Wie is beter?"

Hij dacht even na en zei toen: "De islam is goed en het christendom is goed."

"Is het nodig dat één beter is?" "Deze is goed en gene is goed".

"Zal ik christen worden, opdat wij altijd samen blijven?"

"neen, mijn liefje, dat is niet mogelijk: ieder blijft net als haar papa en mama". "Maar waarom?"

Werkelijk, de moderne opvoeding gaat boven je kracht... en hij vraagt haar:

"Zou je niet wachten tot je groot bent?"

"Neen, papa."

"Goed dan; je kent de mode; de éne vrouw houdt van de éne mode en de andere vrouw geeft de voorkeur aan de andere

mode; Het feit, dat jij moslim bent is een ander soort mode. Daarom moet jij moslim blijven."

"Betekent het, dat Nadiya van een oude mode is?"

(Vader denkt) God maakt op één dag scheiding tussen jou en Nadiya; het lijkt, dat hij ondanks zijn voorzichtigheid toch een fout maakt en dat hij zonder erbarmen in een nauwe engte gedreven wordt, en zegt: "Het is een kwestie van levenswijze, maar ieder moet blijven zoals haar papa en mama"

"Zal ik haar zeggen, dat zij van een oude mode is en ik van een nieuwe."

Maar hij overvalt haar: "Elke godsdienst is goed, de islam vereert God en het christendom evenzo."

"Waarom vereert zij God in het éne lokaal en ik in het andere?"

"Hier wordt God op de éne en daar op de andere manier vereerd."

"En wat is het verschil, Papa?"

"Je zult dat in het komende of daarop volgende jaar begrijpen; het is genoeg, dat je nu weet, dat de islam God vereert en dat het christendom God vereert."

door: Naguib Mahfoez,
uit: de bundel: **Het wijnhuis "De zwarte kater"** (Chamārat alqiṭṭ al aswad),
Maktabat Maṣr, 1974, Cairo.
vertaald (met toestemming van
N. Mahfoez) door Ds. J. Uitentuis.

KOMENDE EVENEMENTEN

KERKENDAG EN ANDERSGELOVIGEN

Deze Kerkendag over het C.P. (Begrip no. 92) op 16 sept, zal ook een workshop kennen waar moslims en hindoes zich zullen uitspreken over gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. Hoe ervaren en beleven zij deze thematiek hier in Nederland?

SUMMERSCHOOL ON ISLAM AND CHRISTIANITY

Deze vindt plaats van 11 - 21 juli in Birmingham. Folders over inhoud, prijs enz. bij de redactie.



Basmālah, cufico orientale, Cairo, Egitto XI sec.

LOCALE ISLAM CURSUSSEN

11 januari 20 u.	Islam en familie	Rosmalen, P.R.
18 januari 20 u.		Rosmalen, P.R.
24 januari 20 u.		Apeldoorn, J.S.
25 januari 20 u.		Rosmalen, P.R.
26 januari 20 u.		Heemstede, J.S.
30 januari 20 u.	Wat verwachten moslims van nederlanders	Gouda, J.S.
31 januari 20 u.		Gouda, J.S.
7 februari 20 u.		Enkhuizen, J.S.
14 februari 20 u.	Vooroordelen t.a.v.moslims	Gouda, G.S.
15 februari 20 u.		Gouda, G.S.
28 februari 20 u.	Moslims en maatschappij, staat/godsdienst,	Gouda, P.R.
		Gouda, P.R.
1 maart 20 u.		Amersfoort, J.S.
1 maart 20 u.		Santpoort, J.S.
6 maart 20 u.		Den Bosch, P.R.
8 maart 20 u.	Islam en familie	Amersfoort, J.S.
15 maart 20 u.		Bloemendaal, J.S.
21 maart 20 u.		

REACTIES VAN EEN MOSLIM OP BEGRIP Nr. 92

"Volgens al-Qor'an is de mens geschapen opdat hij Allah (uit vrije wil) zou dienen als enige God: dit is hem uit ingeschapen Godskennis en/of de prediking van profeten bekend. Haalt hij zich een ander doel in het hoofd, zoals tegenwoordig velen doen, dan moet rekening gehouden worden met Zijn straffen. Vergeleken met de strafgerichten van al-Qor'an komt men tegenwoordig met zure regen nog goed weg, maar dat kan veranderen.

Dit illustreert dat het streven van het Conciliaire Proces gebaseerd is op impliciete theologische uitgangspunten over voorzienigheid. God 's strafvend handelen en Gods oogmerk met de mens. Onderzocht moet worden of die voor de islam aanvaardbaar zijn. Naar mijn mening kwam die vraag in nr. 92 niet aan de orde.

Evenmin kwam de controversiële kwestie aan de orde in welke mate traditionele opvattingen over de islam de doeleinden van het C.P. blokkeren i.p.v. verwezenlijken. Ik denk aan de wens een stelsel van sociale zekerheid te baseren op de zakaat, waarvan de inning een totale

puinhoop is... Aan de participatie van de vrouw in de beroepsbevolking. Aan het strafrecht. Aan de burgerlijke vrijheden. Aan nog veel meer. Wat mij betreft, schrijft u er open over, het hoeft ook weer niet zo aardig te zijn dat u onze fouten door de vingers ziet. Tevens betreur ik het niet te zijn ingegaan op de stelling van dhr. Mushir al Haq dat het "niet meer dan een droombeeld is te denken dat de hele wereld troost zal vinden in één enkele religie". Gevreesd moet worden dat hier de universaliteit van de godsdienst prijsgegeven wordt. De islam streeft naar de eenheid van alle mensen op basis van wat het menszijn de moeite waard maakt:(niet bepaalde opvattingen over varkensvlees of over het strikken van je schoen eerst rechts, dan links maar) het geloof in God, zodat zij tot elkaar kunnen zeggen dat uw God mijn God is. Het bestaan van verschillende geloofsgemeenschappen, liturgieën etc. betekent op zich voor dit ideaal geen probleem. Wel voor het bestaan van op essentiële punten onverenigbare opvattingen over God. Vrede over u en de barmhartigheid Gods en Zijn zegeningen.

M.de Zeeuw.

"Evenals het blad "Begrip" beoogt "Het Beste uit Begrip " bij te dragen tot dialoog en goede verstandhouding. Uit de eerste vijf jaargangen werden 19 van de 55 artikelen herdrukt in vier rubrieken: islamitische feesten en rituelen, islamitische wetgeving, theologie en politiek en relatie tussen moslims en christenen. Aan de orde komen zo het vasten en het gebed, het vrome "gedenken" van de 99 namen van God, de bedevaart en het offerfeest, alsmede de taak van de imam en een vergelijking tussen moskee en kerk. De islamitische wet betreft voedselregels, huwelijksrecht, seksualiteit en positie van de vrouw. 'Islam en politiek ' gaat o.a. over Libanon en Jeruzalem. Dit ligt iets verder van ons bed. Het vierde deel over relaties van moslims en christenen is van groot belang voor de dialoog. Het laat zien hoe moslims over Christus denken en hoe zij de gegevens van bijbel en koran met elkaar proberen te verzoenen, wat niet altijd lukt."

Dr. K.Wagtendonk.

De prijs van het boek bedraagt f 15,50 incl. porto.

Oprichter.

Pater P. Backx

Effenseweg 1
4838 BA Breda
Tel:076 - 132825

Pastor

R.K. Kerk

Drs C.F.K. de Jong

Eymaelstraat 34
6412 AM Heerlen
Tel: 045 - 726021

Theoloog met speciale aandacht voor de islam in Indonesië.

Dr. P. Reesink

Luybenstr.17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel: 073 - 145159

Relatieopbouw moslim-christenen, in dienst van Stg. Cura Migratorum.
Eindredacteur.

Gereformeerde Kerken.

Drs. J. Slomp

Dienstencentrum
Postbus 203
3830 AE Leusden
Tel: 033 - 943244

Predikant in alg.dienst van de Gereformeerde kerken in Nederland om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving

Dr. M.van de Boom

v.d.Veerelaan 6
1181 RB Amstelveen
Tel: 020 - 474308

Docent godsdienstwetenschap en oecumenica aan de opl. voor Godsdienstonderwijs (NLO) en Theologie (M.O.-A.B.) van de Vrije Leergangen te Diemen.

Ned. Herv. Kerk.

Drs. mw. G. Speelman

"Kerk en Wereld"
Postbus 19
3970 AA Driebergen
Tel; 03438 - 12241

Functionaris voor de relatie christenen/moslims, vanuit de Ned. Herv. Kerk.

Islamitisch redactielid.

Dhr. 'L Hoessein Aarab

Vormingswerker Driebergen

Administratie

A.v.d.Berg v.Beijnen

Luybenstraat 17

Abonnementen, administratie en verzending.

Illustraties

F. Kalb.

Tekenaar
